

Ján Francisci – druhý život Život a dielo v pamäti

DANIELA KODAJOVÁ, Historický ústav SAV, Bratislava

KODAJOVÁ, D.: Ján Francisci – The Second Life. Life and Work in Memory
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 61, 2014, No 1, p. 13 – 37.

The second lives of significant people, being remembered or not being remembered depend on a number of reasons and factors. They affect how and how often their lives and works are reflected on in the press, the reeditions are published and the commemorations and celebrations are held. The memories of the personalities seen by a national community as their representatives are some of the essential features of each nationalism. Such a memory is encouraged by commemorating them during various events and by placing them in the contexts reflecting the contemporary political needs. These needs have influenced the process of forming the individual layers of the memory of Ján Francisci (1822 – 1905), who was one of the leading figures amongst the national activists between the 1840s and the 1890s.

In case of Ján Francisci the most vivid memory is that of his appearance. Owing to several paintings capturing him in all the periods of his life, Francisci is usually presented as the epitome of the virtues of the Štúr generation, i.e. beautiful both in body and mind, dedicated to the national issues and the ideals of the national life. Another layer of the memory is related to his activities as the captain of the Slovak volunteers in the Revolution of 1848 – 1849. The credit he really deserves for the initiatives in the Memorandum movement, and establishing and managing the Matica slovenská is overshadowed by the memories of the first chairman Bishop Štefan Moyzes and the vice-chairman Karol Kuzmány, although the recorded agendas of the both national enterprises show a whole lot of organizational work done by Francisci. What is even less remembered is his organizational work in the student groups of the 1940s, although his leadership is accented it is usually only stated as a fact and left without argumentation. Similarly “poor” is the memory of his editorial activities in the Pešťbudínske vedomosti. The poorest is the layer of the memory of Ján Francisci’s activities during his Martin period of life, i.e. from the 1870s. He worked there as the manager of the Book Printing joint stock association, organized the publishing of the literature in Slovak but this wide range of activities has not become part of the memory of Ján Francisci.

The article draws attention to the selective and potentially manipulative approach, which is a side effect of the process of forming the memories of the personalities who are seen as the creators or the characters of the story of the nation.

Key words: identity, memory, national movement, reflection

„Hoj traja sokoly! Či vám žiaľ za svetom? Nie nám žiaľ za svetom, len za voľným letom. Túto pieseň zná každý Slováč. Napísal ju Janko Rimavský vo väzení, keď na druhý deň so Štefanom Markom Daxnerom a Michalom Bakulínym mal odvisnúť na šibenici.“¹ Nekrológ publikovaný v poučno-zábavnom časopise *Slovenské Ludové Besedy* začína pripomenutím básne, ktorá sa zrodila v najdramatickejšom okamžiku života Jána Francisciho. Vychádza z predpokladu, že všetci Slováci poznajú Francisciho, preto uvádza len stručnú faktografiu života muža, ktorý stál dlhé roky v čele národného hnutia. „Už ako mladík krásou svojho ducha, junáckou postavou, vynikal a povedomie národné živým slovom i perom kriesil“, a preto „životopis tohto vysoko zaslúžilého muža bude tvoriť časť histórie slovenského národa v časoch najťažších a najpamätnejších“.² Autor nekrológu vyjadril presvedčenie, že pamäť o Jánovi Franciscim sa stane nielen súčasťou národných dejín, ale svojím inšpiratívnym odkazom „rozvinie silu nového žitia v národe biednom, ujarmenom!“ a ovplyvní budúce generácie. Preto je potrebné „aby naša mládež oduševňovala sa básňami Janka Rimavského, aby ideálny vzlet tohto vysoko lietajúceho sokola zachytil dušu slovenskej mládeže!“³ Vzletné slová o „prvom živote“ a odhodlanie uchovať pamäť o nebohom sú pre žáner trúchllorečí typické. Samotný život Jána Francisciho bol zaujímavý a dramatický, plný osudových zvrátov, víťazstiev, porážok, sklamaní i vzkriesených nádejí. Ale takých osudov bolo veľa i medzi jeho generačnými druhmi, z ktorých mnohí sú dnes už neznámi či zabudnutí. Nie každý „vysokozaslúžilý muž“ svojej doby sa v budúcnosti stal „súčasťou histórie slovenského národa“. O „druhom živote“, o spomínaní či nespomínaní na významné osobnosti po ich smrti rozhoduje celý komplex príčin a faktorov. Patrí k nim frekvencia a spôsob, akým sa publikuje o životných peripetiách, spomínajú zasluby, vydávajú diela a ich reedície, organizujú spomienkové slávnosti, ako sa podľa nej pomenúvajú ulice, námestia, inštitúcie. V prípade citovaného nekrológu bol urobený prvý krok novej etapy, tzv. druhého života Jána Francisci-Rimavského. Autorovi publikovanej rozlúčky s nebohým národovcom sa podarilo na pomerne malej ploche pripomenúť hodnoty, ktoré vytvoril a predpovedať ich účinnok aj po smrti. Vďaka nim bude Francisci žiť svoj druhý život v pamäti národa.

Národ ako kolektívna bytosť s pamäťou

Novým impulzom pre výskum pamäti a spomínania predstavoval koncept kolektívnych identít. V osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia ho rozpracovali všetky spoločenské vedy v duchu pôvodných ideí francúzskeho filozofa a sociológa Mauricea Halbwachsa a aplikovali ho na vlastnú metodológiu. Halbwachs poukázal na prepojenie kolektívnej identity a kolektívnej pamäti, ku ktorým dochádza v rôznych sociálnych prostrediach, pričom je to práve skúsenosť a okolnosti tohto sociálneho prostredia, ktoré pamäť ovplyvňujú.⁴ Za novátorské sa považujú práce Anthonyho Smitha, podľa ktorých

¹ Ján Francisci. In: *Slovenské Ludové Besedy*, roč. 1, 1905, č. 5, s. 81. Autorom nekrológu je pravdepodobne Karol Salva, redaktor časopisu.

² Tamže, s. 81.

³ Tamže, s. 82.

⁴ HALBWACHS, Maurice: *Das Kollektive Gedächtnis*. Frankfurt am Main : Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1985, s. 15.

každé spoločenstvo hľadá svoju autentickú identitu a tá mu pomáha nájsť svoje miesto v dejinách. Pričom hľadanie identity je proces a nie stav. Jej obsah sa môže meniť.⁵ K autoritám teórie a výskumu kolektívnych identít patrí Jan Assmann. Vníma ich ako obraz, ktorý si o sebe skupina vytvorí a s ktorým sa jej členovia identifikujú. Skupina (kolektív, komunita, národ...), sa ustanovuje ako „spoločenstvo spomienky“. Obraz o sebe a o svojej minulosti si skupina nevytvára „prirodzeným rastom: je to kultúrny výtvar“.⁶ Kým si skupina pamätá, čo ju spája, je skupinou. Identitu si skupina musí pripomínať, a tým sa autopotvrďuje. Deje sa tak prostredníctvom rekonštrukcií pamäti na minulosť, na skutky, ktoré boli pre vývoj skupiny relevantné. Takýmito rekonštrukciami sú najčastejšie príbehy a narácie, spoločné slávenie spomienok na udalosti a ich aktérov. Pre výskum identity malých európskych národov boli prínosom práce Miroslava Hrocha. Zdôrazňoval, že v procese utvárania novodobých národov sa základným argumentom existencie národa stala história.⁷

V deväťdesiatych rokoch patrilo v slovenskej historiografii prvenstvo reflektovania nových prístupov tímu pod vedením Viery Bačovej. Medzi nástroje a mechanizmy konštituovania kolektívnej identity zaradila upevňovanie spoločnej spisovnej reči, zhromažďovanie a rozširovanie poznatkov o spoločenstve, rituály, obrady, ceremónie a budovanie spoločného fondu spomienok na spoločnú minulosť.⁸ Konštruovaniu kolektívnych identít v stredoeurópskom priestore sa venovala interdisciplinárna publikácia zameraná na slovenský, rakúsky a rakúsko-uhorský kontext.⁹ O desať rokov neskôr vyšla interdisciplinárna kolektívna monografia,¹⁰ ktorá istým spôsobom završuje jednu etapu výskumu kolektívnych identít prepojením teoretických východísk s originálnym výskumom slovenských reálií.

Kolektívna pamäť má racionálnu i silnú emocionálnu zložku. V prípade národa sa jej pomocou utvára puto spolupatričnosti členov národa v prítomnosti, pričom sa argumentuje predovšetkým spoločnou minulosťou a spoločnou víziou budúcnosti. V pamäti sa významné udalosti a osobnosti stávajú akýmisi reprezentatívnymi symbolmi a zároveň zdrojmi, z ktorých sa pamäť znova a znova akumuluje. Národná identita budovaná na takýchto symbolických zdrojoch umožňuje vnímať národ ako kolektívnu bytosť, ktorá má svoje dejiny, odohrávajúce sa v určitom priestore a čase, kde národ realizuje, resp. usiluje sa realizovať svoj národný údel. Prostredníctvom rozprávania a pripomínania si osobností, ktoré zohrávali dôležitú úlohu pri napĺňaní národného

⁵ SMITH, Anthony D.: *National Identity*. Reno : University of Nevada Press, 1991, s. 14.

⁶ ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha : Prostor, 2001, s. 40 a 46.

⁷ HROCH, Miroslav: *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha : Mladá fronta, 1999; HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : SLON, 2009.

⁸ BAČOVÁ, Viera (ed): *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1996, s. 12.

⁹ CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (zost.): *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava : AEP, 1999.

¹⁰ KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2009.

údelu „je ‚národ‘ prerozprávaný vo forme poučného príbehu, zaľudnený významnými postavami, ktoré ako predstavitelia národnej ikonografie slúžia ako fixné body národného príbehu“.¹¹ Národu ako kolektívnej bytosti sa pripisuje nielen pamäť a ciele, ale aj city. Raduje sa, sníva, verí, ale i trpí, búri sa, nesie jarmo či oplakáva svojich mŕtvych hrdinov. Nad otvoreným hrobom Jána Francisciho sa s ním v mene celého národa suggestívne lúčil kňaz Juraj Janoška. Oslovoval prítomných ako celý národ a nabádal ho k trúchleniu, veď „ostali sme siroty bez otca. Cirkev naša pochováva vo zvečnelom Jánovi Franciscim nielen svojho vždy verného syna, horlivého vyznavača, mužného obrancu, ale i bývalého vysokého hodnostára, a že náš národ stráca v ňom jedného z posledných svojich statných pracovníkov, bojovníkov, radcov, vodcov. Je zvečnelý naším mŕtvým; nielen krvná rodina stojí okolo jeho rakve; ale my všetci oplakávame mŕtvého, ako vzácneho, drahého člena svojej širokej rodiny... Nuž, kop, národe, nový hrob, a jemu, sebe, nový hotuj kríž!“¹²

„Druhý život“ a nosiče pamäti

Tému „druhý život“ otvára smrť, pohreb a prvé spomienkové slávnosti. Je o reflexii osobnosti, v čase, keď už sama nemôže zasiahnuť do hodnotenia. Reflektujúci sa musia pridržiavať faktov a zdrojov, ako sú dielo, zápisky, korešpondencia, spomienky, spomienky iných, prípadne odborné práce, ale miera tohto pridržiavania môže byť i pomerne voľná. Výpočet vedných disciplín, ktoré Jánovi Franciscimu venovali pozornosť, je pomerne dlhý. Historiografia, literárna veda, etnológia, žurnalistika, umenoveda, divadelníctvo sa koncentrovali na mapovanie života, národných aktivít, kariérneho postupu, rodinných a priateľských väzieb v chronologickej postupnosti, redaktorskú a editorskú prácu, literárny a medziliterárny kontext jeho diela, organizátorskú a spolkovú činnosť. Sledujú kontextualizáciu jeho názorov a skutkov. Budujú tak nielen faktografiu, ale i mentálny obraz a svojím spôsobom i psychologický portrét Francisciho. Jeho dlhý a na udalosti bohatý „prvý život“, väzby, rivality, ambície, úspechy i tragické momenty poskytujú veľa možností, ktorých sa zmocňujú publicistika, beletrizované životopisy, filmy a inscenácie a narábajú s ním veľmi voľne. Pri prezentácii v literárnych žánroch, dramatickom umení, rozhlase, televízii, filme a možnostiach, ktoré priniesla digitálna éra pre bežného konzumenta, uveriteľným a veľmi presvedčivým spôsobom nechajú historické osobnosti prehovárať vetami, aké nepovedali a nenapísali. Stretávame sa až s mystifikáciou a nie sú zriedkavé ani manipulácie historických osobností do situácií, aké sa neudiali, pričom sú trúfalo ospravedlňované právom autorskej licencie.

S odstupom viac ako storočia sa istá medzera v pamäti či nové nánosy dajú vysvetliť. Historik Dušan Škvarna však v tejto súvislosti upozorňuje na „vysokú mieru roztrieštenosti, atomizácie a nízku mieru homogenizácie a integrity“, ktorú slovenská spoločnosť

¹¹ FINDOR, Andrej: Symbolické aspekty národnej identity. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2009, s. 286.

¹² *Reč nad rakvou Jána Francisciho. Povedal pri pohrebe dňa 9. marca 1905 Jur Janoška, farár vrbicko-mikulášsky*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tlačou a nákladom Klimeša a Pivku, 1905, s. 7 a 3.

stále vykazuje.¹³ Tieto sú potom zdrojom „deravej pamäti“, rozmazaného obrazu vlastných dejín v dôsledku nielen zabúdania, ale i opakovaného prehodnocovania zmyslu slovenských dejín. Historická pamäť u dominantnej časti spoločnosti vychádza z niekoľkých zdrojov. Buduje sa na torze zachovaných školských vedomostí, na rodinnej a lokálnej pamäti, individuálnych skúsenostiach, poznatkoch, zážitkoch a stretnutiach s miestami, udalosťami či osobnosťami spätými s históriou, do ktorej patria i dejiny kultúry a literatúry. Pamäťoví aktivisti, čiže tí, ktorí udržiavajú pamäť spomienkami a pripomínaním, do značnej miery ignorujú produkciu vedných odborov a výdatne konzumujú produkciu „zábavných žánrov“ sprostredkovaných mediálnou ponukou. Zároveň pamäť reaguje vždy aj na bezprostredné životné, t. j. spoločenské, politické, kultúrne zázemie jej nositeľa. Pri hodnotení života a diela historických osobností podliehajú tlaku svojho zázemia i neskorší odborní bádatelia, i keď deklarujú snahu o objektivitu. Tieto determinanty a ich vzájomné korelácie spôsobujú, že „kolektívna pamäť nie je presne ohraničená zásobáreň, skladisko, ale otvorené a meniace sa tkanivo mentálnych, materiálnych a sociálnych fenoménov“.¹⁴ O prvé prejavy „druhého života“ sa postarajú v rámci generačnej komunikácie ľudia z okruhu živých, bezprostredných pamätníkov na osobnosť, resp. udalosti, v ktorých sa angažovala, a to bez ohľadu na to, či išlo o blízkych priateľov, názorovo spriaznené alebo naopak názorovo nezlučiteľné osoby. Keď historická osobnosť prestane byť vnímaná bezprostredne v rámci generačnej pamäti a prejde do sféry transgeneračnej pamäti, kde sú všetky informácie už len nepriame, udržuje sa prostredníctvom materiálnych nosičov dát. Pamäť je mediálne sprostredkovaná. Médiá sa vyvíjali od „orality k spisomneniu, od písma k tlači, k fotografii až k novým auditívnym a vizuálnym médiám a ich digitalizácii“.¹⁵

Najvýraznejšie sa manipulatívny potenciál spomínania, zabúdania a oživovania slávnych predkov a novej kontextualizácie prejavuje pri jubileách, ktoré poskytujú priestor na verejnú prezentáciu nielen spomienky (ale i „nových pohľadov“, nových odhalení), vydaného diela, publikovaných článkov a pod. Pri oslavovaných výročiach komunita organizátorov využíva dostupné možnosti, aby opakovane upozornila na osobnosť a na blížiac sa výročie. Svojím spôsobom si „pripraví“ prijímateľov svojho pôsobenia. Národné hnutie nikdy nebolo jednoliate a v rámci pestrého politického spektra spoločnosti môžu zaznieť rôzne interpretácie tej istej osoby dokonca z tej istej tribúny. „Pamäť na významné osobnosti a verzie národného príbehu patria do výbavy každého nacionalizmu, preto sa spomínajú i pri udalostiach, ktoré sa udiali dlho po ich smrti, pričom táto spomienka a kontext závisia vždy od aktuálnych politických podmienok. Žijú akoby svoj druhý život.“¹⁶

¹³ ŠKVARNA, Dušan: Deformované moderné dejiny – deravá pamäť (Uhorsko a slovenská historická kultúra). In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 198.

¹⁴ MANNOVÁ, Elena: „Merušmy“ v médiách spomínania a zabúdania. In: MACHO, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 12.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ KODAJOVÁ, Daniela: Posmrtný život Ľudovíta Štúra. In: MIHALKOVIČOVÁ, Beáta (zost.): *Nové kontexty života a diela Ľudovíta Štúra*. Modra : Modranská muzeálna spoločnosť, 2012, s. 222.

Štúrovci, romantici, panslávi

Označenie štúrovci, Štúrova škola, Štúrova družina sa vzťahuje na žiakov, priateľov a stúrencov Ľudovíta Štúra. Boli zvyčajne rovesníci alebo o niekoľko rokov mladší ako Ľudevít (rok narodenia 1815). Nie vo všetkom s ním súhlasili. V parciálnych otázkach sa rozchádzali (napríklad i Ján Francisci pokritizoval svojho učiteľa), ale vodcovstvo Štúra bolo všeobecne akceptované, dokonca i in memoriam a oponentmi. Daniel Maróthy písal nielen o veľkom vplyve, aký mal na svojich žiakov, ale poznamenal, že Štúr akoby cítil, že jeho cesta bude „trnitá a krátka“, a preto sa ich usiloval „natehotniť duchom svojim“, aby pokračovali v realizácii myšlienok, s akými ich oslovil, i po jeho smrti.¹⁷ Vodcovstvo bolo uznávané i v nasledujúcom období. Jaroslav Vlček v diele napísanom tridsať rokov po smrti Štúra síce upozornil na jeho slabiny ako básnika a jazykovedca, ale neupieral mu zásluhy na vzniku novej literatúry – „on jej vdýchol svieži život, vykázal samostatný smer, dal svojskú formu; jeho idey oduševňujú už tretiu generáciu“¹⁸ a Stanislav Mečiar po sto rokoch od začiatku pôsobenia Štúra na evanjelickom lýceu používal termín „Štúrova kultúrna inkarnácia národa“.¹⁹ Pripisoval mu autorstvo programu, vďaka ktorému sa Slováci vyvinuli v moderný národ. Z hľadiska všeobecného uznávania vplyvu bola a je jeho menom pomenovaná celá skupina národných aktivistov. Pomenovanie však vyjadruje nielen príslušnosť k jednej generácii, ale predovšetkým názorovú zhodu a nový prístup k jazyku. Jej príslušníci sa podieľali na kodifikácii spisovného jazyka a jeho šírení prostredníctvom literatúry a publicistiky. Ako identifikačný znak v prvom období používali označenie Novoslováci. Odlišili sa tým od tých, ktorí neakceptovali akt kodifikácie, a tým i slovenčinu, a získali v dobovej polemike označenie Staroslováci. Sľubný rozvoj národného hnutia v štyridsiatych rokoch prerušil neoabsolutizmus so zákazmi a obmedzeniami verejných aktivít, v ktorých bolo problematické realizovať spolkovú a publikačnú činnosť. Publikácie síce podliehali kontrole cenzúry, ale jazyková otázka nebola prvoradým objektom záujmu cenzorov a vyvíjala sa v prospech postupného akceptovania spisovnej slovenčiny v národnej komunite. Po obnove ústavných pomerov v šesťdesiatych rokoch bola jazyková otázka de facto vyriešená. A delenie sa na Staro- a Novoslovákov stratilo význam. V uvoľnených politických pomeroch sa časť pôvodných národných aktivistov z okruhu Ľudovíta Štúra opäť viac zviditeľnila a na rozlíšenie sa od mladšej generácie sami seba označovali ako štúrovci. V sedemdesiatych rokoch sa práve tá skupina národovcov, ktorá uznávala Štúrov model a hodnoty národnej práce, pomenovala Stará škola.

Literárna veda uprednostňuje termín romantici, generácia romantikov, odvodzujúc ich súhrnné pomenovania od literárneho štýlu a produkcie. Historiografia čiastočne eviduje diskurz iných spoločensko-vedných disciplín, ale zostáva pri termíne štúrovci. Či už ho nazveme tradičným alebo prekonaným. Stavia na chronológiu, pričom medzníkom nie

¹⁷ MARÓTHY, Daniel: Rozpomienka na dni peknej mladosti. In: *Orol*, roč. IV, 1873. Citované podľa *Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Rozpomienky, zprávy, svedectvá*. Zost. Ján V. Ormis. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 197.

¹⁸ VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1890. Citované podľa 3. vydania, z roku 1933, s. 90.

¹⁹ MEČIAR, Stanislav: Nad duchovným dedičstvom Štúrovým. In: *Slovenské pohľady*, roč. 52, 1936, č. 1, s. 27 – 28.

je Štúr, jeho život či smrť, literárny štýl. Medzníky tvorí vývoj politických inštitúcií a udalostí a ich dosah na život spoločnosti. Zmyslom práce, ktorá sa koncentruje na pamäť, nakoniec ani nie je nahrádzanie pojmov, ale mapovanie ich vývoja a interpretácie. Z hľadiska periodizácie národných dejín je Ján Francisci predstaviteľom slovenského nacionalizmu v jeho druhej etape (podľa historiografiou prijatého členenia vývoja národných hnutí Miroslavom Hrochom ide o fázu B), ktorú reprezentujú aktivity skupiny, ktorá sama prijala označenie štúrovci. Francisci sa stal štúrovcom ako mladý študent v štyridsiatych rokoch 19. storočia a podľa vlastného životopisu hlásil sa k štúrovcom až do smrti na začiatku 20. storočia.

Kým k označeniu štúrovci pre národovcov štyridsiatych až šesťdesiatych rokov sa viaže pozitívny obsah slovenskosti i slovanskosti, tí istí nositelia tohto pomenovania mohli byť označení za panslávov, čo v dobovej tlači znamenalo negatívne znamienko. Pôvodne stúpenci slovenskej vzájomnosti v duchu kultúrneho a literárneho panslavizmu deklarovali apolitickosť. Písali poéziu, prózu a vedecké traktáty o Slovanstve, slovanských vlastnostiach, dejinách a kultúre. Na Slovanskom zjazde v Prahe v roku 1848 sa však ukázalo, že slovenská myšlienka v sebe obsahuje i politikum. Austroslavizmus a koncepcie všeslovanskej federácie vyplašili Neslovanov Habsburskej ríše. Po zavŕšení dlhodobých zjednocovacích procesov v talianskej a nemeckej oblasti sa európskym politikom javilo celkom možné riziko slovanského zjednocovania. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867), ktorým uhorskí politici získali viac politických kompetencií a podriadili ich budovaniu Uhorska ako krajiny jedného národa a jazyka (maďarského), pripisovali oficiálne úrady všetkým iným tendenciám úmysel ohrozovania uhorskej integrity. „Strážidlo panslavizmu“ vykresľované v tlači potom spôsobilo, že nálepkovali slovom panslavizmus v podstate všetky národnostné požiadavky a národné aktivity Nemaďarov v mnohonárodnostnej krajine. Z tohto zorného uhla boli iniciatívy Jána Francisciho pri zbieraní ľudových piesní a rozprávok, vydávanie politických novín a čestné predsedníctvo Matice slovenskej hodnotené ako činnosť pansláva, i keď s politickým panslavizmom nemali nič spoločné.

Krásny a činorodý muž z obrazov a opisov

Život Jána Francisciho-Rimavského (1822 – 1905) je zmapovaný, ale nemôžeme tvrdiť, že by boli jeho mnohostranné aktivity dôkladnejšie známe i širšej verejnosti. Zanechal všetko, čo sme nazvali zdrojmi pamäti. Je vydané jeho literárne dielo, spomienky a životopis, sú dostupné noviny, ktoré vydával, agenda spolkov, v ktorých sa angažoval. Je vydaná jeho korešpondencia.²⁰ Michal Eliáš, editor korešpondencie, radí Francisciho ku kľúčovým postavám dejín slovenského národa predrevolučného i porevolučného obdobia 19. storočia. Nazýva ho „spiritus movens takmer všetkých národných pohybov, organizácií a podujatí“.²¹ Napriek tomu „dosiaľ nemá monografiu“ a „život a zásluhy

²⁰ ELIÁŠ, Michal (pripravil): *Listy Jána Francisciho 1 (1840 – 1850)*. Martin : Matica slovenská, 1990 a *Listy Jána Francisciho 2 (1851 – 1902)*. Martin : Matica slovenská, 2004.

²¹ ELIÁŠ, Michal (pripravil): *Listy Jána Francisciho 1 (1840 – 1850)*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 5.

v Bratislave“, „odviedol mládež do Levoče“, kde sa pod jeho vedením v duchu Štúrovom „súkromne vzdelávali v Ústave, ktorý viedol práve Francisci-Rimavský“, ³⁷ je autorom prvej básne a prvej knihy vydané v štúrovskej slovenčine. Vlček všetky aktivity vyhodnotil ako „inšpiráciu od Štúra, ale prevedenie už bolo jeho vlastné“. Bol nielen zberateľ, ale aj vydavateľ. Dar schopnosti vystihnúť, čo si doba žiada, sa uňho nachádza aj v šesťdesiatych rokoch, kedy „vypustil do života politické noviny“, ktoré zdedili „ducha Štúrových Novín“, ale neboli ich kópiou. ³⁸ Za Francisciho zásluhu a „najväčšiu korist“ uvoľnených politických pomerov začiatku šesťdesiatych rokov považoval, že „otcovsky plekal a obozretne vymáhal veľký literárny spolok Maticu slovenskú“. ³⁹ Vlček bol literárny historik, opísal však nielen vývoj literatúry, ale aj politické dianie, pretože v štyridsiatych a šesťdesiatych rokoch dostali takmer všetky aktivity národovcov charakter politickej činnosti, aj básne, aj noviny, aj umelecká literatúra. Svoje dielo označil za „dokument doby“. Vlčkova kniha *Dejiny slovenskej literatúry* sa na Slovensku čítala ako napínavá beletria, ako kniha o histórii národa a prispela k fixovaniu určitých obrazov. Vlčkove hodnotenia akceptovali ako mienkotvorné všetky predprevratové generácie kultúrnych a literárnych tvorcov.

Študentské spolky štyridsiatych rokov 19. storočia zaujali historika Imricha Sedláka. V rámci svojej monografie upozorňuje na levočské obdobie Francisciho. Hodnotí jeho organizačné schopnosti, inovácie a tendenciu mladého Francisciho spojiť študentov, ale i vekovo starších národovcov rôznych regiónov a regionálnych centier. Za krátky čas jedného školského roka utvoril nové alebo oživil staršie formy mimoškolských študentských aktivít – kapelu, čítareň, divadelný súbor, rečnícke cvičenia, zberateľské aktivity, vydávanie rukopisných zábavníkov. „Ich formou, obsahom, čítaním a kolovaním sa snažil v skutku napodobniť verejné časopisectvo v levočskom študentskom prostredí.“ ⁴⁰ Formoval tak záujem mladých mužov o aktuálne dianie, kultivoval ich schopnosť vyjadriť vlastné postoje, prezentovať názory na verejnosti a spoločnými aktivitami budovať spolupatričnosť. Okrem iného viedol šermiarsky krúžok a chlapcov iba o pár rokov mladších ako on sám učil, ako sa správne spoločensky správať aj na hodinách tanca. ⁴¹ Zaujímavou novinkou bol návrh organizovať „národné hry“, v ktorých by sa stretli zástupcovia všetkých jednôt. Išlo teda o akési medziregionálne študentské hry v básnictve, rečníctve, hudbe, maľbe a vedeckom pojednaní. V čase príprav „národných hier“ Francisci korešpondoval s pani farárkou Johanou Lehotskou. Tá podľa dohovoru vyhotovila 3 ceny, ktorými boli potom odmenení víťazi jednotlivých kategórií: vyšívajú tobolku s motívom lýry a venca za báseň, vyšívajú obraz s vencom za prozaické dielo a obraz s kvetinovým

³⁷ VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1933, s. 160 a 97.

³⁸ Tamže, s. 272.

³⁹ Tamže, s. 275.

⁴⁰ SEDLÁK, Imrich: *Strieborný vek 1. Národno-kultúrny a literárny pohyb na východnom Slovensku v období národného obrodzenia*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 238.

⁴¹ Prameňmi k študentským aktivitám štyridsiatych rokov sú vydané diela: Vyšetrovanie Slovenského ústavu na ev. lyceume v Prešporku r. 1843. Z „Rozpomienok“ Jána Francisciho Rimavského. In: *Slovenské pohľady*, roč. 19, 1899, s. 651 – 665; DOBŠINSKÝ, Pavol: *Deje mládeže slovenskej do roku 1848*. Martin : Matica slovenská, 1972.

vzorom za hudobnú skladbu.⁴² Súčasťou jeho pôsobenia v Levoči bolo založenie Spolku miernosti. Podmienkou členstva bolo zloženie sľubu abstinencie. V kruhu 15- až 20-ročných mládencov bol sľub „Odriekam sa pitia ostrých opojných nápojov, aj fajky tiež!“ záslužný čin. Nabádanie k asketizmu mu vynieslo povest' rigoróznejšieho a „štúrovskejšieho ako Štúr“.⁴³

Odborné práce hodnotia študentské obdobie Jána Francisciho ako čas, kedy sa naplno prejavil jeho organizačný a vodcovský talent, snaha postupovať podľa istých regulí, dodržiavať schválené stanovy a popri tom hľadať nové formy práce a prepájať prácu s nepracovným časom, so zábavou. Aj keď za cenu striktného dodržiavania pravidiel „národnej askézy“. Zachoval sa doklad o tom, že sám si svoju pozíciu správcu Jednoty mládeže slovenskej poistil na všeobecnom výročnom zhromaždení v auguste 1846, keď „zdôraznil, že členovia nemajú právo odvolať správcu, nakoľko to patrí do jeho kompetencie“.⁴⁴ Študentské spolky boli jeho trvalou srdcovou záležitosťou a ešte aj v čase svojho županského úradovania s nimi komunikoval.⁴⁵ Akokoľvek je študentské obdobie doložené prameňmi a podrobne spracované odbornou literatúrou, nemá v sebe náboj, ktorý by dokázal osloviť širšiu verejnosť. V pamäti takmer absentuje. Pamätná tabuľa na budove lýcea to nedokáže zmeniť.

Organizačné nadanie, invenčné nápady, konsenzuálne správanie mu na jednej strane prinieslo dôveru samotného Štúra, ale na druhej strane zakrátko práve tieto vlastnosti vyvolali medzi nimi istý druh rivalstva. Z tohto obdobia pochádzajú listy, v ktorých Francisci vyslovil návrhy na zmenu formy národnej práce. Opakovane tvrdil, že okolo Štúra sa v Bratislave po odchode skupiny študentov do Levoče sústredili buď ľudia nepriebojní, alebo „hlaváči“, ktorí nedokážu presvedčiť iných. „Samého Štúrova politika a takt sa mi nepáči, lebo je veľmi váhavý, a on je viac za dozorcú ako za manipulanta súci,“ písal priateľovi Hroboňovi z Levoče.⁴⁶ Nakoniec sa odhodlal napísať priamo Ľudovítovi Štúrovi. Nezvyčajne dlhý list, husto popísané tri háčky, teda viac ako 25 strán, bol z jeho strany pokusom vysvetliť, z čoho pramení kritika Štúrových krokov, redaktorskej a organizačnej práce a navrhoval, čo by sa na práci pre národ dalo vylepšiť.⁴⁷ Nevyvolal tým však zmenu, ale napätie medzi nimi. Obaja deklarovali vôľu viesť národ k spoločnému cieľu, ale pred revolúciou nastala medzi nimi informačná „odluka“ a po revolúcii už žili priďaleko a priodlišne, aby k nejakej obnove vzťahu

⁴² ELIÁŠ, Michal (pripravil): *Listy Jána Francisciho 1 (1840 – 1850)*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 152 a 249 – 250 (poznámka č. 2).

⁴³ VONGREJ, Pavol: *Dvaja romantici. Prípady Janko Kráľ a Ján Botto*. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 144. V knihe je záznam odriekacieho sľubu 15-ročného Jána Bottu v Spolku miernosti, ustanovenom v Levoči, 25. 3. 1845 (s. 142).

⁴⁴ FANČOVIČOVÁ, Adriana: Činnosť spoločnosti československej na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici. In: ČÍČAJ, Viliam (zost.): *Rozpravy k slovenským dejinám. Zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha*. Bratislava : SAP, 2001, s. 69.

⁴⁵ Tamže, s. 80.

⁴⁶ ELIÁŠ, Michal (pripravil): *Listy Jána Francisciho 1 (1840 – 1850)*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 76 (9. 4. 1845).

⁴⁷ Tamže, s. 171 – 188 a poznámky s. 254 – 260 (február – marec 1847). List publikoval aj AMBRUŠ, Jozef: *Listy Ľudovíta Štúra III*. Dodatky. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960, s. 85 – 105 a poznámky na s. 213 – 218.

prišlo. Nepodnikali kroky jeden proti druhému, skôr išlo o „zmrazený“ kontakt. Motív rivalstva, ktoré Francisci vyvolával, patrí tiež k stáliciam pamäti o ňom. So Štúrom súperil v schopnosti prakticky doviesť veci do konca. Obaja vedeli strhnúť za sebou a presvedčiť iných, ale Francisci vedel dotvoriť ideu do praktického cieľa a ešte i tak, aby celý podnik efektívne fungoval.

S ďalším národným vodcom, Jozefom Miloslavom Hurbanom sa stal rivalom v láske. I keď vzplanutie medzi ním a Aničkou Jurkovičovou sa vďaka neskorším umeleckým stvárneniam dosť preceňuje, medzi mladými ľuďmi to počas nacvičovania divadla v Sobotišti zaiskrilo, i keď len na chvíľu. Pani Hurbanová potom dlhé roky, už ako viacdetná matka, spomínala na krátku prázdninovú lásku k peknému Jankovi.

Ďalšie rivalstvo zažíval Francisci s Viliamom Pauliny-Tóthom, hoci mu vďaka za oslobodenie z väzenia a možno i za život. Práve honvédske kaprále Viliam Pauliny vyslobodil v januári 1849 „troch sokolov“ z väzenia, resp. zariadil ich prepustenie na slobodu u platzkomandanta.⁴⁸ V päťdesiatych rokoch sa nestretali, lebo obaja pôsobili mimo územia Slovenska. V šesťdesiatych rokoch sa, naopak, stretli pri všetkých národných podujatiach – pri Memorande, v Matici, pri vydávaní novin, pri organizovaní slovenských gymnázií matičného obdobia. Keď sa aj Francisci prisťahoval s rodinou do Martina, podobne ako pár rokov pred ním Pauliny-Tóth, súperili tu o vedúce postavenie. Úradnícky dôsledný Francisci a veľkopanskými gestami a posmeškárstvom predimenzovaný Pauliny-Tóth na seba narážali. Rešpektovali sa, ale neboli priatelia.⁴⁹ Nespojil ich ani osud tragického vdovstva, keď takmer v rovnakom čase stratili svoje životné partnerky po ťažkých chorobách v pomerne mladom veku.

Kapitán slovenských dobrovoľníkov

Zo životných míľnikov Jána Francisciho boli dôležité revolučné roky 1848 – 1849.

V podobe slovenského dobrovoľníka vnímajú Francisciho všetky nasledujúce generácie. Nie je to však výsledkom znalostí o tom, čo v roku 1848 robil, ako sa angažoval, bol uväznený a takmer skončil na šibenici. Do smrti mal problém hovoriť o pocitoch, ktoré prežíval v temnici a počas súdneho procesu, keď odsúdeným už kresali šibeničné stĺpy a jeho matka priniesla plachtu, do ktorej chcela po poprave zavinúť jeho mŕtve telo.⁵⁰

⁴⁸ BOTTO, Július: Ján Francisci. Nákras životopisný. In: *Matičná knižnica*, roč. 1, č. 6, vydal Miestny odbor Matice slovenskej v Rimavskej Sobotě, 1922, s. 47.

⁴⁹ Výhrady voči manierom Viliama Pauliny-Tótha vyjadroval Francisci v listoch dôverným priateľom, ale v Martine bol jeho postoj všeobecne známy. V korešpondencii so Štefanom Markom Daxnerom opísal neférové správanie sa Pauliny-Tótha pri delbe knižnice z pozostalosti Daxnerovho otca. Podľa dohody sa knihy mali podeliť medzi tri slovenské gymnáziá, ale Pauliny-Tóth ich ako inšpektor martinského gymnázia vzal všetky pre „svoju“ školu. „Podľa zásady Vivit et rapiner“, čiže „Vidí a zoberie“. Francisci písal o demoralizačnom vplyve Pauliny-Tótha na martinskú spoločnosť „...svojím ignorantským neduchom a heslom ‚všetko za národ‘, t. j. všetko = jesť, piť, kartovať, cigániť a okrádať iných“ (ELIÁŠ, Michal (pripravil): *Listy Jána Francisciho 2 (1851 – 1902)*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 134; 20. 12. 1869).

⁵⁰ FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 172. O svojich aktivitách v revolúcii napísal v životopise pomerne obsiahlu pasáž na s. 146 – 235. Z Francisciho spomienok a autentických materiálov súdneho procesu v Plešivci zostavil štúdiu BOTTO, Július: Ján Francisci roku 1848. Príspevok k dejinám „Troch Sokolov“. In: *Slovenské pohľady*, roč. 25, 1905, s. 173 – 191.

Splývanie Francisciho s podobou slovenského dobrovoľníka vzniklo zásluhou obrazu Petra Bohúňa. Rok 1848 je reflektovaný na viacerých obrazoch. Nedokončenú Bohúňovu olejomalbu masovej scény *Čítanie marcových zákonov z jari 1848* dokáže neodborník dešifrovať iba s pomocou doplnujúceho výkladu historického kontextu a obraz *Štúr reční na stavovskom sneme* od G. Szalaia je bez odborného komentára tiež nečitateľný. Sú publikované v každej sade učebníc, ale nemajú patričný emočný náboj a bežný konzument ich prijíma s ľahostajnosťou. Na rozdiel od už spomínaného obrazu Petra Michala Bohúňa *Ján Francisci ako dobrovoľnícky kapitán*, ktorý sa stal symbolom revolúcie. Táto vizualizácia slovenských dobrovoľníkov spôsobila, že inak dosť deravá slovenská pamäť na meruôsmi rok sa viaže viac na dobrovoľníkov ako na snemové jednanie a nové zákony. A dobrovoľníkov si väčšina spája práve s postavou a uniformou z obrazu. Opis uniformy do najmenších podrobností zanechal kapitán v životopise. Je to zaujímavá pasáž, pretože na rozdiel od oficiálnej verzie, ktorá slovenských dobrovoľníkov popisovala ako neoznačenú rabujúcu zberbu zbojníckych hurbanistov, Francisci opísal disciplinované cvičenia a presuny jednotiek dobrovoľníkov i ich bojové aktivity pod zástavou s „rakúskym dvojhľavým čiernym orlom na žltom poli“ so „slobodne vlajúcimi stužkami: bielou, modrou a červenou“.⁵¹ Masovú dobrovoľnícku scénu zachytáva veľkoplošný obraz Martina Benku *Prechod slovenských dobrovoľníkov z Moravy na Slovensko*, ktorý zdobí vstupné priestory Národného domu v Martine a býva reprodukován pri výročiach revolúcie a v učebniciach. Obraz vznikol v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Martin Benka bol inšpirovaný stým výročím revolúcie. Doba poznamenala optiku i postoj majstra maliara. Benkov obraz je akoby Bohúňov opak. V popredí je skupina dobrovoľníkov, nie však v uniformách ale v krojoch, zato s viditeľnými znakmi slovenskej štátnosti. Vodcovia, Štúr a Hurban, idú síce vpredu, ale zobrazená scéna ich zachytáva v takom postavení, akoby oni kráčali za ľudom a nie ho viedli. Medzi týmito dvoma skupinami je v druhom pláne plátna, i keď opticky v jeho strede, menšia postava Francisciho. Je však identifikovateľný a neprehliadnuteľný v uniforme kapitána slovenských dobrovoľníkov na bielom koni.

Kým bojové operácie fascinujú úzku skupinu nadšencov vojenskej histórie, ktorá organizuje rekonštrukcie bitiek, väčšina populácie nedokáže ani konkrétnejšie vymenovať oblasti, kde dobrovoľníci operovali. Čo sa však ohľadom pamäti na roky 1848/49 zafixovalo, je vedomie rozhodujúceho a niekedy snáď až definitívneho rozídenia sa v záujmoch s Maďarmi a sklamanie z Viedne a z cisára, za ktorého slovenskí dobrovoľníci predsa verne v revolúcii bojovali. Druhou stranou motívu očakávanej odmeny za vernosť bolo nespĺnenie sľubu cisára. „Pamäť na frustrujúci motív neodmenených Slovákov má dlhú životnosť. Slovenská komunita si ho pestovala a pestuje dodnes, hoci nestál na skutočnom sľube cisára, ale na predpokladanom želaní slovenských národovcov.“⁵² V oboch prípadoch, teda v prípade rozídenia sa s Maďarmi i v prípade sklamanie z cisára šiel Francisci proti prúdu ostatných národovcov. Vždy tvrdil, že s Maďarmi Slováci musia

⁵¹ Opis uniformy a zástavy pozri in FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 204.

⁵² KODAJOVÁ, Daniela: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. In: MACHO, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 160.

koordinovať svoj postup, trpezlivo im nastoľovať a vysvetľovať svoje požiadavky. Čo sa týka cisára, do smrti nosil pri slávnostných príležitostiach cisárske vyznamenanie a každoročne počas augustových slávností v Martine vždy rituálne vyslovoval pozdravný prípitok na Jeho Veličenstvo.⁵³ Ale to neznamená, že slepo veril v panovníkovu dobrú vôľu reagovať na požiadavky Slovákov. V kontaktoch a korešpondencii s predstaviteľmi Novej školy sa osvedčil ako znalec taktiky vlády, centrálnej i uhorskej, ktoré keď sú donútené okolnosťami, rokujú s menšinami a „hrajú politickú hru na jednanie“, ale keď sa zmení politická situácia a tlak pomíne, úradník, ktorý prejavoval tolerantnejší postoj k Nemaďarom, môže byť odvolaný a „všetky jeho porobené sľuby, kombinácie, prípravy... padnú ako zámok z karát“.⁵⁴

Najintenzívnejšie sa v slovenskom prostredí pociťovalo vedomie rozchodu s Maďarmi po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867). Povedané slovami historika Dušana Škvarnu, nastalo „rozmazávanie pamäti“ na revolúciu. Spočívalo v „absolutizovaní uhorského/maďarského vlastenectva a zosmiešňovaní slovenského pohybu alebo jeho bagatelizovaní ako aktivity izolovanej skupiny nacionálne predpojatých panslávov, podporovaných kontrarevolúciou, ktorej slúžili“.⁵⁵ Pamätne tabule na rodných domoch a pomník na mieste popravy martýrov revolúcie sú miestom pamäti v lokálnom prostredí. Rovnako tak pomníky v miestach zrážok slovenských dobrovoľníkov s jednotkami honvédov.⁵⁶ Pamätná tabuľa s heroickým bojovníkom, trojvrším a tromi sokolmi v Plešivci, na bývalom župnom dome, kde čakali na rozsudok Francisci, Daxner a Bakulíny, je známa viac-menej iba v kontexte miestneho kraja. Dobrovoľnícky motív sa objavil na pomníku Štúra v Bánovciach nad Bebravou a v Modre. V Bánovciach ale dominuje prikrčeným dobrovoľníkom nadradená postava Ľudovíta Štúra v plápolajúcom plášti bojujúca skôr s vetrom ako so zvyškami feudálnych privilégií a na pomníku v Modre je Štúr s neproporčnou pravcou viac v póze zdraviaceho politika ako veliteľa dobrovoľníkov. Bohúňov obraz Jána Francisciho ako kapitána slovenských dobrovoľníkov tak zostáva najčastejším zobrazovaním viažucim sa k pamäti na 1848. Stal sa ikonou pamäti na slovenskú účasť v revolúcii.

Štátny úradník, matičiar a organizátor národného života

V súvislosti s motívom sklamaní z Viedne a cisára sa pozornosť národného príbehu a pamäti vracia opäť k Štúrovi ako k symbolu porevolučného sklamaní. Po revolúcii sa

⁵³ VANOVIČ, Július: *Tretia kniha o starom Martine (1875 – 1918)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999, s. 68.

⁵⁴ Citácia prevzatá z textu KAČÍREK, Luboš: *Modernizácia Uhorska v 19. storočí a slovenské národné hnutie*. In: MARTINKOVIČ, Marcel (ed.): *Idey a vývoj slovenského národovotvorného myslenia v 19. storočí*. Trnava : Studia Minora, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011, s. 307.

⁵⁵ ŠKVARNA, Dušan: *Obraz rokov 1848/49 v slovenskej kultúre (od polovice 19. storočia po súčasnosť)*. In: MACHO, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 45.

⁵⁶ MANNOVÁ, Elena: „Meruôsmy“ v médiách spomínania a zabúdania. In: Tamže, s. 26. Autorka uvádza prehľadnú tabuľku individuálnych i skupinových pomníkov na celom území Slovenska, ktoré pripomínajú udalosti 1848 a 1849 a sú miestami pamäti dobrovoľníckej či honvédskej aj s dátumami odhalenia pomníkov a tabuľ v čase od roku 1848 po 2012.

cesty Štúra a Francisciho rozišli nielen obrazne. Ľudovít Štúr skončil pod policajným dozorom, bez odmeny a miesta, na ktoré čakal. Francisci sa o miesto v štátnej službe uchádzal, uspel a prijal ho. Vlastnou húževnatosťou a úradníckou disciplínou a spoľahlivosťou postupoval vyššie a vyššie, i keď za cenu, že pár rokov pôsobil mimo územia Slovenska. Táto časť života v pamäti na Francisciho absentuje. Vynára sa však v roku 1860, kedy v zmenenej politickej situácii bolo možné dovolávať sa občianskych práv. Z iniciatívy najmä Francisciho a Daxnera sa začalo pripravovať memorandové zhromaždenie, na ktorom si predstavitelia národa dohodli spoločný postup, spísali požiadavky a predostreli ich panovníkovi. Odrazu sa zišlo, že mal Francisci vo Viedni a v Budíne kontakty a vedel, na ktoré dvere klopať. Aj keď vekom patril k mladším členom slovenského vyslanectva, ostatní rešpektovali jeho schopnosť zariadiť, rečnit', protokolárne správne oslovovať, postupovať a pod. Druhýkrát sa obraz jeho úradníckej kariéry vynoril pri menovaní za župana a potom až v trúchlorečiach pri pochovávaní.

V tomto čase nádejí a možností sa Francisci začal okamžite angažovať vo vybavovaní potrebného povolenia vydávať noviny a založiť spolok – Maticu slovenskú. Pripravil text stanov, opatril ho všetkými náležitosťami. Schválená podoba ho však sklamala. Nazval ju „driekom tela bez rúk a nôh“.⁵⁷ Zakladajúce matičné zhromaždenie bolo pre prítomných ohromujúcim predstavením. Pamäť o ňom sa pestovala dlhé desaťročia a stála pri zrode augustových slávností, ktoré sa organizovali každoročne až do Veľkej vojny a predstavujú najdlhšie trvajúcu tradíciu národného hnutia počas trvania monarchie. V roku 1863 sa rečnilo vo veľkom štýle, s víziami do budúcnosti a to všetko sa dialo za režirovania Francisciho. Rovnako ako počas Memorandového vyslanectva i na table „národných výtečníkov“ je v centre. Francisci navrhoval, aby na čele Matice stáli Karol Kuzmány a Štefan Moyses ako veľkňazi oboch konfesií, čo bola v slovenských podmienkach významná symbolika. Pri slávnostnom vyhlásení voľby sa na Francisciho zabudlo a zostal mimo funkcií. Až na druhý deň, na návrh Kuzmányho bol zvolený za doživotného čestného predsedu Matice. Po zatvorení Matice, kedy už boli obaja prví predstavitelia mŕtvi, sa za obnovenie, resp. za záchranu majetku Matice angažoval opäť práve Francisci, ale to už bola iná kapitola dejín Matice. Jej najslávnejšie obdobie sa v pamäti spája s postavami Moyses a Kuzmányho. Matica sa stala ikonou národného hnutia. Národovci ju prezentovali ako spoločné dielo slovenských evanjelikov a katolíkov, ako celonárodný spolok, ktorý vznikol z vôle národa, z celonárodnej zbierky a sľubne rozvíjal osvetovú, národno-výchovnú prácu a počiatky náučnej spisby. Len nevôľa a zlovôľa režimu a pahltnosť maďarizačnej mašinerie spôsobili, že útok na Maticu sa vydaril, bola zatvorená a jej majetok zhabaný. V tomto duchu pretrváva pamäť na Maticu dodnes. Vlastná činnosť spolku nebola jednoznačne vymedzená. Matica chcela robiť všetko. Matičných funkcionárov stálo veľké úsilie, aby nezhody medzi nimi neprenikli na verejnosť, aby sa podarilo dokončiť aspoň niektoré projekty. Toto úsilie nevyvíjali emblematické postavy biskupov, ale iní dejatelia. Jedným z nich a nie bezzásluhovým je práve „Ján Francisci – legendárny najkrajší dobrovoľník meruôsmeho roku – sa ako predseda prípravného dočasného výboru zaslúžil o založenie Matice slovenskej, bol jej doživotným čestným pred-

⁵⁷ WINKLER, Tomáš: *Vrastanie do času (Rozprávanie o Matici slovenskej)*. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 21. Tento výrok sa traduje a uvádzajú ho všetky publikácie venované Matici.

sedom“.⁵⁸ Na zakladajúcom valnom zhromaždení ho bolo vidieť a počuť. Jeho slová o zlatej bule nášho národa sú pamätné. Jeho elán vo všedné dni nevypychal, len ho verejnosť nemala tak na očiach, ako keď rečnil z tribúny.

V jednom bode sa osud Francisciho líši od väčšiny štúrovcov. A to tým, že v päťdesiatych rokoch až do roku 1867 paralelne prepojil národnú prácu s kariérnym postupom. Bol župným komisárom, miestodržiteľským radcom, radcom Uhorskej miestodržiteľskej rady a krátko i liptovským županom (1864 – 1867). Pracoval na „verejnej postati života; či je to vo vážnom úrade a vysokej hodnosti, ktorú zaujíma z vôle panovníkovej, či je to pri vodcovskom zástoji, ku ktorému povoláva ho dôvera rodákov; všade vyznáva, háji, bráni tú istú pravdu, ten istý záujem, či v sieňach budínskych úradov, či pod lipami martinskými, či ako prvý hodnostár stolice, či ako člen i vodca vyslanstva pred zákonodarným zborom krajiny, i pred trónom Jeho veličenstva, či ako tichý zberateľ duchovných tvorieb národa i obetí na oltár osvety...“⁵⁹ V rámci štátnej správy išlo o vysoký post. Jeho inštaláciu do úradu sprevádzali búrlivé oslavy. Zachoval sa pôsobivý opis od Maríny Hodžovej, ktorá slávnosť inštalácie v Liptovskom Sv. Mikuláši opísala v liste Viliamovi Pauliny-Tóthovi.⁶⁰ Sláva však trvala iba do vyrovnania. Potom bol vo veku 45 rokov penzionovaný. Pamäť na toto slávne obdobie sprostredkováva a fixuje opäť obraz od Petra Bohúňa. Nadšenie z menovania je zafixované, ale čo konkrétne Francisci v tejto funkcii vykonal, nie je pre národný príbeh podstatné.

Pre zafixovanie obrazu revolúcie 1848 a matičného obdobia a jej aktérov sa v sedemdesiatych rokoch 20. storočia zaslúžila tvorba Vládimíra Mináča. Bol považovaný za znalca matičných dokumentov a archívnych materiálov v Martine, ale napriek tomu, že ich mal evidentne preštudované, písal štýlom esejí a beletrizovaných čít. Nezaťažoval text citáciami prameňov, ale ich parafrázovaním. Aby sa vyhol používaniu slova kontrarevolučné, ako sa vystúpenie slovenských dobrovoľníkov na strane cisára a Viedne označovalo v dobovej literatúre, nazval slovenské vystúpenie v revolúcii v knihe *Dúchanie do pahrieb* ako „Uhorská Vendée“.⁶¹ Sústredil sa na obraz Francisciho dob-

⁵⁸ ELIÁŠ, Michal – HAVIAR, Štefan: *Zlatá kniha Matice slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 13.

⁵⁹ *Reč nad rakvou Jána Francisciho. Povedal pri pohrebe dňa 9. marca 1905 Jur Janoška, farár vrbičkomikulášsky*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tlačou a nákladom Klimeša a Pivku, 1905, s. 10 – 11.

⁶⁰ „No my uvítali sme si Osvieteného pána nášho radostne, slávnne, s citom tej najvrúnejšej oddanosti, úcty a lásky, pričom zvláštne, čo je hlavnô, zúčastnil sa ľud v nesmierne veľkom počte... bol to deň slávny, milý, pamätný, ktorý v knihe národa nášho iste zlatými literami zaznačený bude...“ Okrem radostných pocitov pisateľka zaznačila, aká bola vlajková výzdoba na stoličnom dome, pozostávajúca z národných slovenských, cisárskej a krajinských zástav. Slávnosť sa konala 24. 11. 1864, takže pod národnými slovenskými zástavami sa mysleli bielo-modro-červené zástavy, pod akými šli do boja slovenskí dobrovoľníci v roku 1848! Okrem toho, župan prechádza pod slávobránou s nápisom *Teba slávny povýšil náš pán cisár z ľudu, dá to dobrý pán Boh, že ľudské časy budú!* Počas prevolávania na slávu prebral „krásny veľký veniec z čerstvých zelených a i kvitnúcich kvetov uvitý s bel-modro-červenou stužkou ovinutý“ (LIBA, Peter: *Listy Maríny Hodžovej Viliamovi Pauliny-Tóthovi*. Martin : Matica slovenská, 1965, s. 250 – 253). Opis slávnej inštalácie sa dočkal publikovania v novinách (*Pešťbudínske vedomosti*, roč. 4, č. 97, 24. 12. 1864).

⁶¹ MINÁČ, Vladimír: *Dúchanie do pahrieb*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 19. Vendée je oblasť Francúzska, ktorá bola počas celej revolúcie strediskom royalistov usilujúcich o návrat kráľa a po jeho popravě o obnovu kráľovstva. Prirovnanie k Vendée teda evokuje bránenie cisára a monarchie, čo však

rovoľníka, matičiara, župana a organizátora národného života. Mináč ho prezentoval ako „magistra elegantiarum“ meštianskej spoločnosti, ktorý sa vedel obliekať a elegantne správať, mládež ho napodobňovala, učil mladých ako žiť. Pracovať i zabávať sa tak, aby z toho mal národ ošoh. „Mal v jednom tégliku dojemne zmiešané plebejskosť s patriarchalizmom a patriarchálnosť s adaptovaným džentričtvom.“⁶² V každej časti knižôčky zdôrazňoval Francisciho pracovitosť, ktorá jediná ho vyniesla hore. Hodne pracoval. Bol úspešným podnikateľom a s KÚS-om mal nielen podnikateľské ambície, ale aj výsledky. Zastával úrady, ku ktorým treba určitý status, ale on, syn krajčira a sedliacky, to zvládol. „Nemal bosé detstvo. Jeho rod sa vzámahal a on mal korunovať vzostup rodu tým, že sa stane učným – teda pánom.“⁶³ Neprekvapuje, že Mináč zdôraznil plebejskosť, lebo to bola jedna z jeho základných téz. Ale je zvláštne, že zdôraznil práve administratívnu zručnosť a dôslednosť, statusové správanie a podnikateľské nadanie, „dokonca podnikanie seriózne, ba aj úspešné“, v období, kedy sa preferovali robotnícke a roľnícke pôvody, a nie meštianske hodnoty a kultúra strednej vrstvy. Jeho eseje boli napísané pútavým štýlom. V porovnaní s inými knižkami dával národovcom ľudskú komplexnosť. Od Mináča vieme, že sa Francisci musel ženiť, dokonca s katolíčkou, ako žil v manželstve, s kým sa kamarátil, s kým sa nemusel, aké mal vzťahy s ostatnými národovcami. Nebývalo zvykom v našej spisbe písať takto ľudsky o veľkánoch národa, s chybami a nedostatkami. Pozornosť, ktorú venoval Franciscimu, sa odrazila i na krátkodobom záujme médií o jeho život a dielo.

Michal Eliáš uviedol na pravú mieru Francisciho čestné predsedníctvo Matice. Nebolo o honore a nečinnosti. Ako matičiar i ako správca KÚS-u podľa neho doslova drel. I keď nebol literárne či zberateľsky aktívny, plne sa oddal organizátorskej práci, ktorej rozsah bez štúdia korešpondencie nie je na prvý pohľad viditeľný, ale bez ktorej by sa mnohé aktivity martinského centra vôbec nerozbehli alebo zakrátko stroskotali.⁶⁴ Obdobie jeho matičnej činnosti opisujú viacerí bádatelia ako neustále a neúnavné vypisovanie listov, výziev, organizovanie zbierky na budovu Matice a výkazov, pričom sa prejavili jeho úradnícke skúsenosti, ale i mentálne vybavenie byť „obrusovačom hrán“, harmonizovať napätie, hľadať konsenzus a inovovať prácu novinkami.

Živá legenda v Martine

Po penzionovaní sa Francisci realizoval v revúckom gymnáziu. Ďalšia zmena v jeho živote nastala po roku 1870, kedy sa natrvalo usadil v Martine. Začal sa naplno venovať správe KÚS-u. Táto etapa jeho života bola pomerne dlho mimo záujmu bádateľov i rečníkov na slávnostiach. Na prelome deväťdesiatych rokov a začiatku nášho storočia zarezovali v odbornej a popularizačnej tlači práce martinského bádateľa Ivana Kučmu.

nezodpovedá celkom skutočnosti. Slovenskí dobrovoľníci bojovali za práva obsiahnuté v konštitúcii a za cisára, pokiaľ ho vnímali ako záruku dodržiavania konštitúcie.

⁶² MINÁČ, Vladimír: Osobnosť Janka Francisciho. In: *Literárne postavy Gemera III*. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 117.

⁶³ MINÁČ, Vladimír: *Dúchanie do pahrieb*, Bratislava : Tatran, 1972, s. 23.

⁶⁴ ELIÁŠ, Michal: Ján Francisci organizátor a funkcionár Matice slovenskej. In: *Literárne postavy Gemera III*. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 136.

Jeho úvahy o Martine, vzraste i postupnej stagnácii mesta, o hre na mesto a centrum, o Matici ako neživej ikone mali polemizujúci potenciál a zaznamenali ohlas. Pre širšiu verejnosť boli jeho články publikované najmä v *Slovenských pohľadoch* sprostredkovaním nového zorného uhla na tradičné a „ošúchané“ témy národných dejín. Kučmova hlavná téza spočíva v tom, že Martin nerobila centrom národného života Matica, ktorá najprv pahltne zhltna obrovské prostriedky vyzbierané v národe a zakrátko bola zatvorená a nefunkčná, ale KÚS. Ten držal slovacitu v meste a svojou knižnou produkciou i na celom Slovensku, šírením spisovnej slovenčiny tzv. martinského úzu.⁶⁵ Na krátku dobu sa pozornosť upriamila na martinský KÚS a tým i na správcu, ktorý stál v jeho čele celé štvrt'storočie. Akýsi výkaz činnosti si Francisci vystavil sám, ale ide o materiál, po ktorom bežný čitateľ nesiahne.⁶⁶

V Martine sa Francisci pohyboval ako dôstojný starý pán, nechal sa oslovovať „pán osvietený“ a stal sa živou legendou. Zapojil sa do spoločenského života mesta. Vrátil sa k svojej dávnej láske, k divadlu. Písal a upravoval hry iných autorov tak, aby spĺňali požiadavky osvetovej práce. Viacerí martinskí herci zanechali spomienky na túto časť aktivít Jána Francisciho. Pôsobil ako poradca i ako režisér pri divadelných predstaveniach, dobovým termínom inscenátor predstavení.⁶⁷ Pôsobil ako zakladajúci člen Slovenského spevokolu. Bol predseda D.O.D., t. j. Divadelného ochotníckeho družstva. Jedným z prvých podujatí družstva bolo uvedenie Francisciho hry *Vládny komisár*, ktorá bola inscenovaná v roku 1871 a čistý zisk odovzdalo družstvo novovzniknutému spolku slovenských žien Živena. Okruh divadelníkov, najmä ochotníckych, sa s jeho produkciou dodnes stretáva. Po veľkom požiari Martina v roku 1881 využil svoju autoritu a vyzval „svet“ na pomoc mestu. V tomto prostredí je pamäť na Francisciho stále živá.

Zberateľské a editorské skúsenosti opäť využil a pre potreby Spevokolu sa Francisci angažoval i pri vydaní 603 ľudových piesní, ktoré pod názvom *Slovenské spevy* vyšli v roku 1882 s hudobnou redakciou Jána Kadavého. V KÚS-e vyšlo aj 100 národných piesní s názvom *Trávnice*, ktoré zostavil Francisciho syn Miloslav, v tom čase už žijúci v USA.

Život v Martine poznačila nečakane predčasná smrť manželky. V jednom roku Francisci stratil matku, manželku a dcéru. Zakrátko na to čelil v osemdesiatych rokoch, ako to sám interpretoval, ďalšej rodinnej tragédii, keď obaja jeho synovia emigrovali. Jeden do Ruska, druhý do USA. Pamätníci zaznamenali, že napriek pomerne bohatej činnosti postupne chradol. Po rozpade rodiny „takto skl'účený ako osamelý havran žil už potom len svojím reminiscenciám, dumám a ustupoval pozvoľne a nenávratne z národného dejíš-

⁶⁵ KUČMA, Ivan: *Grafissimo. Dejiny a súčasnosť tlačiarenstva v Martine*. Martin : KÚS, 2007.

⁶⁶ *Nákres povstania, ustrojenia, vyvinovania sa a výsledku účinkovania knihtačiarско-účastinárského spolku v Turč. Sv. Martine a jeho knihtačiarne za prvých dvadsaťpäť rokov (1870 – 1894) jeho jestvovania*. Sostavil Ján Francisci. Martin : KÚS, 1895.

⁶⁷ THURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Osveta, 1974, s. 43. Podľa súpisu hier, ktoré mal divadelný súbor v repertoári, Francisci do roku 1879 preložil a vydal 5 hier. Vychádzali opakovane, niektoré v druhom, treťom i ďalších vydaniach. Spomienku na Francisciho režírovanie pozri tiež HORVÁTHOVÁ, Marína Oľga: Z Martinských rozpomienok. In: *Letopis Živeny*, roč. V, Martin, 1928, s. 197 – 198.

ťa“.⁶⁸ K tomu sa pridružili pohromy maďarizácie, ktoré „ranili ťažko jemnú a útlocitnú dušu. Ved' Matica slovenská bola jeho tvorbou, on ju vychodil, vymohol, on očakával od nej rozkvet slovensko-národného a literárneho života. Gymnázium v Revúcej on spravoval ako hlavný inšpektor za päť rokov a obe tieto jemu tak milé a vzácne tvorby padli za obeť nenásytnému molochu hriechnej maďarizácie“. Nie div, že naňho zaľahla „mura ťažkomyselnosti, beznádeje a rezignácie“.⁶⁹ Poslednou ranou osudu bola smrť druhá mladosti, Štefana Marka Daxnera v roku 1892, s ktorým si boli blízki celý život. Poeticky vyjadrená transformácia z mladého revolučného sokola na osamelého havrana ho v reálnom živote viedla k spísaniu životopisu a spomienok.

Obraz o sebe

Je zaujímavé sledovať, čo z výpočtu zásluh sa v nasledujúcich obdobiach spomínalo, čo ustúpilo akoby do zabudnutia, čo sa znovu vynáralo a na čom jemu samému záležalo, pretože zo svojho bohatého života spracoval iba niektoré obdobia. Hoci bol literárne činný, aktívnejší bol v edičnej činnosti. V úvode k zbierke *Slovenskje povesti* (1845) napísal, že ich „dáva na oltár národa“. Posledné dielo vydané za jeho života, zbierku básní *Iskry zo zaviatej pahreby* (1889), do ktorej zahrnul aj básne z rokov 1848 – 1849, aj povestných *Troch sokolov*, opatril venovaním „svojim a svojho národa priateľom“. Tieto slová by sa dali použiť ako krédo jeho celoživotnej tvorby a snaženia – prinášať dar-obeť pre národ.

Pamäti začal písať relatívne neskoro, sledovaný a povzbudzovaný najmä Jozefom Škultéty, redaktorom *Slovenských pohľadov*, a Júliusom Bottom, ktorý po smrti Daxnera pripravoval historickú prácu o plešiveckom súdnom procese „s tromi sokolmi“ v revolučnom roku 1848. Vtedy vysvitlo, že zo súdneho spisu chýba časť materiálu, ktorú mal u seba už dlhšie Ján Francisci. Botto i Škultéty ho bombardovali prosbami o nahliadnutie do materiálov, ich vydanie, resp. vydanie väčšieho spomienkového materiálu. V Martine sa vedelo, že Francisci pripravuje veľké spomienkové dielo. Redaktor Škultéty si pôvodne myslel, že Francisci chce vydať spomienky v roku 1898, k päťdesiatemu výročiu revolúcie. Ale čas plynul, stav rozpracovanosti diela bol nejasný a z obavy, aby starý pán nezomrel skôr, ako budú spomienky dokončené, začali ho dosť nešetrne urgovať.⁷⁰ Ukázalo sa, že Francisci nemá záujem vydať rukopis z rúk za svojho života. V tejto súvislosti je zaujímavé, že Škultéty mal problém dostať sa i k hurbanovskému archívu. Ani táto rodina

⁶⁸ BOTTO, Július: Ján Francisci. Životopisný náskres. In: *Maticná knižnica*, roč. 1, č. 6, vydal Miestny odbor Matice slovenskej v Rimavskej Sobote, 1922, s. 81.

⁶⁹ Tamže, s. 83.

⁷⁰ V listoch si Škultéty a Botto vymieňali dojmy z komunikácie so staručkým Franciscim. Škultéty informoval, o tom ako Francisci „spisuje slovenské príbehy, ktorých bol i sám účastníkom, pravdepodobne má i autobiografiu, ale teraz to nedostane sa od neho“ (KOCÁK, Michal (ed.): *Listy Jozefa Škultétyho I (1871 – 1910)*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 217; list z 12. 10. 1904). V tom istom liste tiež opísal, ako Francisci blokuje vydanie drámy *Troja sokoli* od Ľudovíta Kubániho. Autorské práva odkúpil KÚS od vdovy po autorovi hneď po jeho smrti v roku 1869. V Martine chceli drámu vydať, ale bývalý správca KÚS-u sa tomu bránil. Škultéty písal Bottovi: „Ako sa ukazuje, pán Francisci dnes-zajtra dokoná, chceli by sme mať knižku do pohrebu hotovú.“ Predtucha bola správna. Francisci skutočne o dva mesiace zomrel.

nemala záujem publikovať materiály.⁷¹ Želanie sa Franciscimu splnilo a životopis skutočne vyšiel až ako posmrtné dielo (1909).⁷² Nezodpovedaná zostala otázka, čo bolo príčinou jeho neochoty publikovať spomienky. Mali aktéri národného života taký rešpekt pred svojimi generačnými druhmi, alebo si strážili pamiatku na seba? Boli príčinou otáľania s vydaním obavy z reakcie úradov alebo naopak z reakcie priateľov a ich rodín?

Francisciho memoárová spisba s ambíciou byť dokumentačnou výpoveďou o dobe bola sústredená predovšetkým na udalosti študentských aktivít, revolúciu 1848 – 1849 a zrod Matice slovenskej.⁷³ Okrem toho publikoval bilančný materiál o činnosti KÚS-u. Svojou stavbou a charakterom pripomínajú literatúru faktu. Zanechal teda svoju verziu podielu na vzniku a na účasti v mnohých národných iniciatívach. Životopis začína modlitbou-prosbou, aby mu Pán dal dostatok síl dielo dokončiť, vystríhal ho od slabosti samochvály a pomohol mu napísať pravdu. Hneď v úvode deklaroval snahu napísať dielo-dokument doby, a nie živý, jazykovým majstrovstvom vyšperkovaný literárny text, s pôsobivými opismi a apelmi na city, tak ako na čitateľa pôsobia jeho proklamácie a výzvy zo šesťdesiatych rokov. Trúfam si prehlásiť, že životopis je zaujímavý prameň pre odborníkov, ale bežný čitateľ sa „stratí“ v množstve detailov na úkor dejovej línie. Viaceré pasáže práve z takých udalostí, ktoré boli dramatické, pôsobia „suchársky“ a neosobne a akoby bez hodnotenia, ktoré sa od aktéra udalosti viac-menej automaticky očakáva.

Pohreb Jána Francisci Rimavského bol veľkou udalosťou. Sprievod sa ťahal celým Martinom, rečnilo sa dlho a skvostne a o jeho nehynúcej pamiatke a zásluhách sa nepochybovalo. Ale už po roku 1918 Francisci akoby vypadol z galérie najoslavovanejších osobností. Zrazu prekázalo, že slúžil cisárovi, mal hungarofilské prejavy a dokonca i to, že sa angažoval v udomácnení štúrovčiny, ktorá bola de facto príčinou česko-slovenského rozkolu, ako to označil Milan Hodža. Oslavoval sa lokálne, v miestach pôsobenia – v rodisku v Hnúšti, Rimavskej Sobote, v Plešivci, čiastočne v Martine, kde sa nedal obísť jeho hrob na národnom cintoríne. Postupne tu pribudli jeho poprsia v novej budove MS a po rekonštrukcii i v Svetlici v pôvodnej budove MS, kde je okrem poprsia i spomínaný dvojportrét Francisciovcov.

⁷¹ „Hurbanovci sú trochu čudáci. Kým žila stará pani, archív bol v jej rukách, Svetozár, temer ho ani nevidel, ona ho tak žiarlivo strážila. Teraz má ho on – no v tej veci bezmála je taký ako jeho matka“ (KOCÁK, Michal (ed.): *Listy Jozefa Škultétyho 1 (1871 – 1910)*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 2; list z 1. 3. 1906).

⁷² Po žánrovej stránke a z hľadiska dokumentačnej hodnoty spracovali životopis – BAGIN, Albín: Memoárová próza Jána Francisciho. In: *Literárne postavy Gemera III*. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 137 – 147; SZENTESIOVÁ, Lenka: K vybraným aspektom Vlastného životopisu Jána Francisciho. In: *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 6, s. 522 – 537.

⁷³ Vyšetrovanie Slovenského ústavu na evanj. lyceume v Prešporke r. 1843. Z „Rozpomienok“ Jána Francisciho Rimavského. In: *Slovenské pohľady*, roč. 19, 1899, s. 651 – 665; *Storočná pamiatka narodenia Štefana Moysesá*. Martin : 1897; FRANCISCI Ján: *Vlastný životopis*. Text pôvodne vychádzal v *Slovenských pohľadoch*, v rokoch 1909 a 1910. Knižne vyšiel ako oddtisk *Slovenských pohľadov* FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Turčiansky Sv. Martin : 1909 a neskôr ako FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 9 – 265 a Črty z doby Moysesovej. In: FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 267 – 309.

Stále populárny obraz dobrovoľníka je často využívaný ako pútač k výstavám, na obálkach kníh o histórii či o dejinách umenia, na kalendáre, ale aj ako reklamný pútač na výstavy či dokonca v interiéri reštaurácie (Slovak pub) a pod. V dnešnej dobe jeho vydané diela nepatria k „trhákom“. Vydanie korešpondencie, ktorú osobne považujem za najvernejší odraz Francisciho osobnosti, bolo dokončené až v roku 2004. V prípade Francisciho stále platí, že „národ“ sa naňho radšej pozerá, ako číta jeho dielo.

Štúdia vznikla v rámci grantových projektov riešených v Historickom ústave SAV – VEGA 2/0139/13 *Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí* (vedúci riešiteľ: PhDr. Peter Macho, PhD.) a projektu APVV 0119-11 *Slovensko v 19. storočí* (vedúci riešiteľ: PhDr. Dušan Kováč, DrSc.).

PRAMENE

- AMBRUŠ, Jozef: *Listy Ludovíta Štúra III. Dodatky*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960.
- DOBŠINSKÝ, Pavol: *Deje mládeže slovenskej do roku 1848*. Martin : Matica slovenská, 1972.
- ELIÁŠ, Michal (pripravil): *Listy Jána Francisciho 1 (1840 – 1850)*. Martin : Matica slovenská, 1990.
- ELIÁŠ, Michal (pripravil): *Listy Jána Francisciho 2 (1851 – 1902)*. Martin : Matica slovenská, 2004.
- FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
- Iskry zo Zaviatej pahreby Janka Rimavského*. Turč. Sv. Martin : Tlačou KÚS, 1889.
- KOCÁK, Michal (ed.): *Listy Jozefa Škultétyho 1 (1871 – 1910)*. Martin : Matica slovenská, 1982.
- LIBA, Peter: *Listy Maríny Hodžovej Viliamovi Pauliny-Tóthovi*. Martin : Matica slovenská, 1965.
- Nákres povstania, ustrojenia, vyvinovania sa a výsledku účinkovania knihtačiarско-účastinárskeho spolku v Turč. Sv. Martine a jeho knihtačiarne za prvých dvadsaťpäť rokov (1870 – 1894) jeho jestvovania*. Sostavil Ján Francisci. Martin : KÚS, 1895.
- Slovenské povestí. Usporiadau a vidau Janko Rimauskí*. Faksimile I. zväzku z roku 1845. Martin : Matica slovenská, 1975.
- Vyšetrovanie Slovenského ústavu na ev. lyceume v Prešporoku r. 1843. Z „Rozpomienok“ Jána Francisciho Rimavského. In: *Slovenské pohľady*, roč. 19, 1899, s. 651 – 665.

LITERATÚRA

- ASSMANN, Jan: *Kultura a pamäť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách staroveku*. Praha : Prostor, 2001.
- BAČOVÁ, Viera (ed.): *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1996.
- BAGIN, Albín: Memoárová próza Jána Francisciho. In: *Literárne postavy Gemera III*. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 137 – 147.
- BEŇOVÁ, Katarína: Peter Michal Bohúň a jeho zastavenia pri slovanstve. In: HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marta – PRAHL, Roman (eds.): „*Slavme slavně slávu Slávov slavných*.“ *Slovanství a česká kultura 19. století*. Praha : KLP, 2006, s. 324 – 333.
- BOTTO, Július: Ján Francisci roku 1848. Príspevok k dejinám „Troch Sokolov“. In: *Slovenské pohľady*, roč. 25, 1905, s. 173 – 191.
- BOTTO, Július: Ján Francisci. Nákres životopisný. In: *Matičná knižnica*, roč. 1, č. 6, vydal Miestny odbor Matice slovenskej v Rimavskej Sobote, 1922.
- CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (zost.): *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava : AEP, 1999.

- DUBNICKÁ, Elena: *Peter Michal Bohúň. Život a dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960.
- ELIÁŠ, Michal: Ján Francisci, organizátor a funkcionár Matice slovenskej. In: *Literárne postavy Gemera III*. Martin : Matica slovenská, 1980.
- ELIÁŠ, Michal – HAVIAR, Štefan: *Zlatá kniha Matice slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 2008.
- FANČOVIČOVÁ, Adriana: Činnosť spoločnosti československej na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici. In: ČIČAJ, Viliam (zost.): *Rozpravy k slovenským dejinám. Zborník príspevkov k 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha*. Bratislava : SAP, 2001, s. 53 – 91.
- FINDOR, Andrej: Symbolické aspekty národnej identity. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2009, s. 285 – 289.
- HALBWACHS, Maurice: *Das Kollektive Gedächtnis*. Frankfurt am Main : Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1985.
- HORVÁTHOVÁ, Marína Ol'ga: Z Martinských rozpomienok. In: *Letopis Živeny*, roč. V, Martin, 1928, s. 197 – 198.
- HROCH, Miroslav: *Na prahu národnej existence. Touha a skutočnosť*. Praha : Mladá fronta, 1999.
- HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dilem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : SLON, 2009.
- HRUŠOVSKÝ, Ján: *Starý Martin v živote a ľudoch. Črty a spomienky*. Bratislava : Bibliotheca, 1947, s. 33 – 38.
- Ján Francisci. In: *Slovenské ľudové Besedy*, roč. 1, 1905, č. 5, s. 81 – 82.
- KAČÍREK, Ľuboš: Modernizácia Uhorska v 19. storočí a slovenské národné hnutie. In: MARTINKOVIČ, Marcel (ed.): *Idey a vývoj slovenského národotovorného myslenia v 19. storočí*. Trnava : Studia Minora, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011, s. 246 – 338.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2009.
- KODAJOVÁ, Daniela: Posmrtný život Ľudovíta Štúra. In: MIHALKOVIČOVÁ, Beáta (zost.): *Nové kontexty života a diela Ľudovíta Štúra*. Modra : Modranská muzeálna spoločnosť, 2012, s. 222 – 244.
- KODAJOVÁ, Daniela: Národné oslavy a slávnosti ako prezentácia nacionalizmu. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a kol.: *„Výjeme v noci vo fackovom sprievode a rozsvietime svet.“ Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 70 – 78.
- KODAJOVÁ, Daniela: Revolúcia 1848/49 a historická pamäť. In: MACHO, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 143 – 164.
- KUČMA, Ivan: *Grafissimo. Dejiny a súčasnosť tlačiarensťva v Martine*. Martin : KÚS, 2007.
- MANNOVÁ, Elena: „Meruôsmy“ v médiách spomínania a zabúdania. In: MACHO, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 11 – 34.
- MINÁČ, Vladimír: *Dúchanie do pahrieb*. Bratislava : Tatran, 1972.
- MINÁČ, Vladimír: Osobnosť Janka Francisciho. In: *Literárne postavy Gemera III*. Martin : Matica slovenská, 1980.
- PIŠÚT, Milan a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Obzor, 1984.
- Reč nad rakvou Jána Francisciho. Povedal pri pohrebe dňa 9. marca 1905 Jur Janoška, farár vrbicko-mikulášsky*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tlačou a nákladom Klimeša a Pivku, 1905.
- SEDLÁK, Imrich: *Strieborný vek 1. Národno-kultúrny a literárny pohyb na východnom Slovensku v období národného obrodenia*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970.
- SMITH, Anthony D.: *National Identity*. Reno : University of Nevada Press, 1991.
- SZENTESIOVÁ, Lenka: K vybraným aspektom Vlastného životopisu Jána Francisciho. In: *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 6, s. 522 – 537.
- ŠKVARNA, Dušan: Deformované moderné dejiny – deravá pamäť (Uhorsko a slovenská historická kultúra). In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 178 – 199.
- ŠKVARNA, Dušan: *Obraz rokov 1848/49 v slovenskej kultúre (od polovice 19. storočia po súčasnosť)*. In: MACHO, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 37 – 56.
- THURZO, Ivan: *Maják v tme. Slovenský spevokol v Martine*. Martin : Osveta, 1974.

VANOVIČ, Július: *Tretia kniha o starom Martine (1875 – 1918)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999.

VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1933.

VONGREJ, Pavol: *Dvaja romantici. Prípady Janko Kráľ a Ján Botto*. Martin : Matica slovenská, 1994.

WINKLER, Tomáš: *Vrastanie do času (Rozprávania o Matici slovenskej)*. Martin : Matica slovenská, 1992.

PhDr. Daniela Kodajová
Historický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR
e-mail: Daniela.Kodajova@savba.sk